

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2024-2-3>

УДК 338.439

JEL Q18

Н. О. Олексунь

аспірантка, асистентка кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту Державного університету

«Житомирська політехніка», м. Житомир

e-mail: fnur_vno@ztu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8799-8894>

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто та систематизовано наукові напрацювання щодо визначення продовольчої безпеки. З'ясовано, що спочатку акцент у визначенні поняття «продовольча безпека» робили на забезпеченні достатньої кількості продуктів для задоволення базових потреб населення; розуміння продовольчої безпеки зводилося до наявності продовольчих ресурсів на рівні країни або регіону У відповідь на глобальні зміни та виклики підходи до трактування продовольчої безпеки стали більш складними. У 1970-х рр. поняття продовольчої безпеки відображало дедалі більшу важливість соціально-економічних аспектів у її забезпеченні. У 1980-х рр. концепція продовольчої безпеки була доповнена аспектом використання продовольства, а питання продовольчої безпеки почали охоплювати якість і безпеку харчів. На початку XXI ст. до концепції продовольчої безпеки було додано аспект стабільності. За результатами дослідження запропоновано власні підходи до визначення поняття «продовольча безпека» на різних рівнях, що сприяє глибшому розумінню цієї багатогранної проблеми та може бути корисним для розроблення ефективних стратегій забезпечення продовольчої безпеки в сучасних умовах.

Ключові слова: продовольча безпека, рівні продовольчої безпеки, продовольчі ресурси.

Oleksun N. O. EVOLUTION OF THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS OF FOOD SAFETY

The article examines the evolution of the conceptual and categorical apparatus of food security, which is an important stage for understanding changes and trends in this area. The issue of food security has always been important throughout human history. At all stages of social development, ensuring adequate levels of food production and distribution has been critical to the survival and prosperity of nations. Research on the definition of food security has been reviewed and systematized and found to have evolved significantly, from an initial focus on food sufficiency to a more comprehensive approach that includes aspects of availability, utilization, and sustainability. In the early stages, the main emphasis was on providing a sufficient number of products to meet the basic needs of the population. In this context, food security was reduced to the availability of food resources at the national or regional level. The main attention was paid to the volume of food production and supply, which met the economic and demographic challenges of the time. Over time, in response to global changes and challenges such as economic crises, climate change, political instability, and growing inequality, approaches to food security have become more complex. In the 1970s, the concept of food security began to include the economic availability of food, which involved taking into account the ability of the population to purchase sufficient food. This expansion of the concept reflected the growing importance of socio-economic aspects in ensuring food security. In the 1980s, the concept of food security was supplemented by the aspect of food use. This included the proper storage, preparation, and consumption of food to ensure optimal nutrition for the population. This meant that food security issues went beyond the simple availability of food and began to encompass food quality and safety. In the early 21st century, a sustainability aspect was added to the concept of food security. It offers its own approaches to defining the concept of "food security" at different levels, which contributes to a deeper understanding of this multifaceted problem and can be useful for the development of effective strategies for ensuring food security in modern conditions.

Keywords: food security, levels of food security, food resources.

Постановка проблеми. Головною умовою сталого функціонування та розвитку будь-якого суспільства є забезпечення його базових потреб у продовольстві та безпеці. Визначення сутності поняття «продовольча безпека» є одним з ключових напрямів досліджень у цій сфері. У різні часи багато науковців присвятили велику частину своїх досліджень вивченню саме цього питання. З появою дефіциту продовольчих ресурсів у світі проблематика продовольчої безпеки опинилась у центрі світової політичної та економічної уваги.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження понятійно-категоріального апарату

продовольчої безпеки внесли зарубіжні вчені. Варто зазначити, що такі міжнародні організації, як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (далі – ФАО), Організація економічного співробітництва та розвитку (The Organisation for Economic Cooperation and Development), Міжнародний центр розробки добрив (International Fertilizer Development Center), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку, Всесвітня продовольча рада, Світова продовольча програма (спільний орган ООН та ФАО, створений для надання продовольчої допомоги) та інші міжнародні

організації, яких налічується понад 30, пропонують свої підходи до трактування досліджуваного поняття. Утім, незважаючи на велику кількість наукових доробків, аналіз еволюції понятійно-категоріального апарату продовольчої безпеки держави залишається актуальним.

Метою статті є дослідження сутності поняття «продовольча безпека» та еволюції підходів до його визначення.

Основні результати дослідження. Останніми роками увага урядів прикута до проблем харчування. Забезпечення продовольчої безпеки для всіх країн є головним пріоритетом у системі національної безпеки. Сучасні трактування продовольчої безпеки відрізняються залежно від точки зору автора та країни його походження. Підходи до визначення продовольчої безпеки та її оцінювання змінюються відповідно до офіційних документів міжнародних організацій та конференцій.

Формування перших міжнародних організаційних структур із забезпечення продовольчої безпеки розпочалося ще на початку ХХ ст., коли світ охопила хвиля масової міграції. У 1905 р. в Римі було засновано Міжнародний інститут сільськогосподарських досліджень, який згодом діяв під егідою Ліги Націй. Він став першим міжнародним інститутом, що займався розвитком сільського господарства та продовольства [1].

Як показує досвід, дослідження будь-якого питання починається з виникнення проблеми або ж у разі великої імовірності її виникнення. Оскільки продовольча безпека є частиною економічної безпеки, то увагу до її дослідження привернула Велика депресія – найпотужніша фінансово-економічна криза (1929-1933 рр.). Криза набула світового характеру, оскільки ціни на акції впали в два рази на біржах Берліна, Лондона, Парижа, а розпочалося все з різкого падіння курсу акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі в жовтні 1929 р. Велика депресія вплинула не лише на фондовий ринок, але й на інші сфери економіки, зокрема сільське господарство. Зниження цін на сільськогосподарську продукцію призвело до фінансових труднощів для фермерів, багато з яких зазнали банкрутства та втратили свою земельну власність. Порушення балансу попиту та пропозиції призвело до додаткового безробіття в сільських районах, змушуючи багатьох мешканців шукати роботу в містах. Ці та інші проблеми похитнули продовольчу безпеку не лише в США, а й в інших країнах світу.

Одним з важливих досліджень того періоду, яке вплинуло на розвиток продовольчої безпеки, стала публікація майбутнього лауреата Нобелівської премії Дж. Б. Орра «Харчування, здоров'я та дохід», де стверджувалося, що менш ніж половина англійців можуть дозволити собі необхідну їжу, а кожен десятий – недоїдає. Крім того, науковець є співавтором книги «Харчування населення під час війни» [2], в якій разом з майбутнім першим секретарем ФАО Д. Леббоком розробив недорогу систему харчування на основі продуктів, виготовлених вітчизняними виробниками, здатну забезпечити життєдіяльність нації у складних умовах.

Зазначимо про ще одного видатного науковця того часу – Ф. Л. Макдугалла, який опублікував свої праці «Меморандум про проблеми сільського господарства і здоров'я» [3] та «Проблеми сільського господарства і здоров'я». Він відіграв важливу роль у підвищенні обізнаності громадськості щодо необхідності надання продовольства населенню, яке голодувало.

Варто додати, що поки західні науковці розглядали проблеми збалансованого харчування, повноцінного раціону та корисності продуктів, Україна та її народ відчували на собі декілька хвиль голодомору, шгучно створеного радянською владою.

У 1943 р. делегати з 44 країн зібралися на Міжнародній конференції з питань продовольства та сільського господарства в американському місті Хот-Спрінгс (штат Вірджинія), де було сформовано тимчасову комісію з підготовки створення ФАО. Під час зустрічі особливу увагу було приділено питанню бідності – першопричині голоду та незадоволених потреб в їжі, а також рішенням щодо забезпечення належного харчування населення загалом через економічне зростання та створення додаткових робочих місць. Під час цієї зустрічі учасники конференції розглядали можливості досягнення «свободи від потреби» у сфері продовольства та сільського господарства як про «надійне, належне та відповідне забезпечення будь-якого чоловіка, жінки та дитини продовольством» [4].

Подальшими дослідженнями у сфері продовольчої безпеки займалася Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, яка була заснована у 1945 р. Термін «продовольча безпека» уперше був запропонований Всесвітнім продовольчим самітом у 1974 р., він означав наявність адекватних світових продовольчих поставок для підтримання постійного зростання споживання продуктів харчування та можливості компенсації коливання виробництва та цін [5, с. 27].

Щодо визначення досліджуваного поняття у вітчизняному просторі варто зазначити, що в законодавстві України є нормативне визначення у п. 2.13 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»: «Продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [6]. Згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженими наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, «продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства» [7].

Ще одним документом, в якому було чітко сформульовано визначення поняття, є проект закону «Про продовольчу безпеку України» [8]. У ньому продовольчу безпеку розглядають як соціально-економічний та екологічний стан у державі, за якого всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені

продовольством у необхідній кількості, асортименті та відповідній якості. Через низку зауважень, пов'язаних із протиріччями з Конституцією України, відсутністю концептуального бачення державної стратегії щодо забезпечення продовольчої безпеки держави, у 2012 р. цей проєкт було відхилено.

У 1986 р. Світовий банк опублікував Доповідь про бідність і голод, в якій були представлені результати дослідження динаміки продовольчої безпеки в часі. Наголошено, що впродовж останніх кількох років зростання виробництва продуктів харчування перевищило зростання населення світу, є багато країн і сотні мільйонів людей, чії запаси їжі не постраждали через низький рівень цін на продукти харчування та достатню купівельну здатність. Водночас підкреслено хронічну нестачу їжі. Країна, регіон, соціальна група, домогосподарство чи окрема особа страждають від хронічної продовольчої небезпеки, якщо вони не можуть стабільно споживати достатньо їжі протягом року через недостатній дохід або недостатнє виробництво їжі.

Загальновизнаним є визначення продовольчої безпеки, запропоноване за результатами роботи Всесвітнього продовольчого саміту в 1996 р.: «Продовольча безпека на індивідуальному рівні, рівні господарства, держави, регіону чи світу досягається тоді, коли всі люди в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних і поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб і вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя» [5]. Отже, як впливає із цього визначення, можна виділити такі п'ять рівнів продовольчої безпеки: рівень особи, рівень господарства, рівень регіону, рівень держави та світовий рівень. Розглянемо детальніше рівні продовольчої безпеки.

П. І. Гайдуцький розглядає продовольчу безпеку особи як упевненість окремо взятої особи в можливості задовольнити з доступних джерел фізіологічні потреби, свої і своєї сім'ї, у продуктах харчування. А це можливо лише за умови виробництва в господарствах і підприємствах аграрно-промислового комплексу країни конкурентоспроможної продукції [9, с. 116].

Спеціальним комітетом Організації Об'єднаних Націй запропоновано визначення продовольчої безпеки через доступність їжі для домогосподарств. Продовольча безпека забезпечується тоді, коли домогосподарства мають доступ до безпечної їжі в кількості, яка необхідна для забезпечення здорового способу життя для всіх його членів (адекватної з точки зору якості, кількості та культурних традицій), і коли відсутній надмірний ризик втрати такого доступу [10].

Розглянемо детальніше поняття продовольчої безпеки регіону. Як зазначають науковці Я. Я. Пушак та І. І. Пушак, продовольча безпека регіону – це стан економіки регіону, забезпечений ресурсним, фінансовим, науково-дослідним, технологічним, виробничим і кадровим потенціалом галузей агропромислового комплексу, харчової промисловості та торгівлі, які пов'язані з продовольчим забезпеченням населення, що гарантує поза

залежністю від внутрішніх і зовнішніх загроз доступність для всього населення регіону продуктів харчування в обсязі, якості та асортименті, достатніх для успішного розвитку кожної людини у звичайних умовах і мінімально необхідних для підтримання здоров'я і працездатності в надзвичайних ситуаціях [11, с. 41].

Б. Й. Пасхавер пропонує таке визначення продовольчої безпеки країни: «... це забезпечення доступності й достатності продовольчого споживання всім верствам населення переважно за рахунок вітчизняного агропродовольчого виробництва» [12, с. 80].

Ю. В. Забарна розглядає глобальну продовольчу безпеку як стан життєдіяльності населення усіх країн світового співтовариства, в якому кожному представнику людства гарантуються політичні та соціально-економічні права на забезпечення якісними продуктами харчування та питною водою, фізична можливість їх отримання в будь-який час та в будь-якому місці планети, у кількості, достатній для підтримання здорового способу життя та розвитку [13].

Як вважають В. Р. Шишлюк і В. П. Самокиш, продовольча безпека можлива за такого стану економіки, коли незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на всій території держави забезпечується постійна фізична, соціальна та економічна доступність продуктів харчування в кількості, необхідній для ведення активного та здорового способу життя [14].

Схематично рівні продовольчої безпеки зображено на рис. 1. Для кожного з них запропоновано визначення поняття продовольчої безпеки.

Можна зробити висновок, що кожен рівень продовольчої безпеки буде досягнутий за умови забезпечення попереднього. Основні аспекти продовольчої безпеки охоплюють доступність продовольства, доступ до продовольчої продукції, використання продовольчої продукції та стабільність системи постачання. Кожен із цих аспектів має свої особливості та вимоги, які повинні бути виконані для забезпечення функціонування всієї системи.

Висновки. Еволюція понятійно-категоріального апарату продовольчої безпеки свідчить про розвиток підходів до розуміння та забезпечення цієї важливої складової суспільного добробуту. Людство почало звертати увагу на проблему забезпечення продовольчої безпеки ще на початку ХХ ст., але активний розвиток цієї проблематики почався лише останніми десятиліттями минулого століття. Сьогодні, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, означена проблема залишається актуальною. Крім того, вчені звертають увагу, що для кращого розуміння сутності продовольчої безпеки доцільно розглядати її на п'яти рівнях – особи, домогосподарства, регіону, країни, глобальному. Такий підхід може бути корисним для розроблення ефективних стратегій забезпечення продовольчої безпеки в умовах сьогодення. Від початкового акценту на кількість продуктів до сучасного багатовимірного підходу, який враховує доступність, якість, стабільність і стійкість, концепція продовольчої безпеки продовжує розвиватися у відповідь на виклики та зміни в глобальному середовищі.

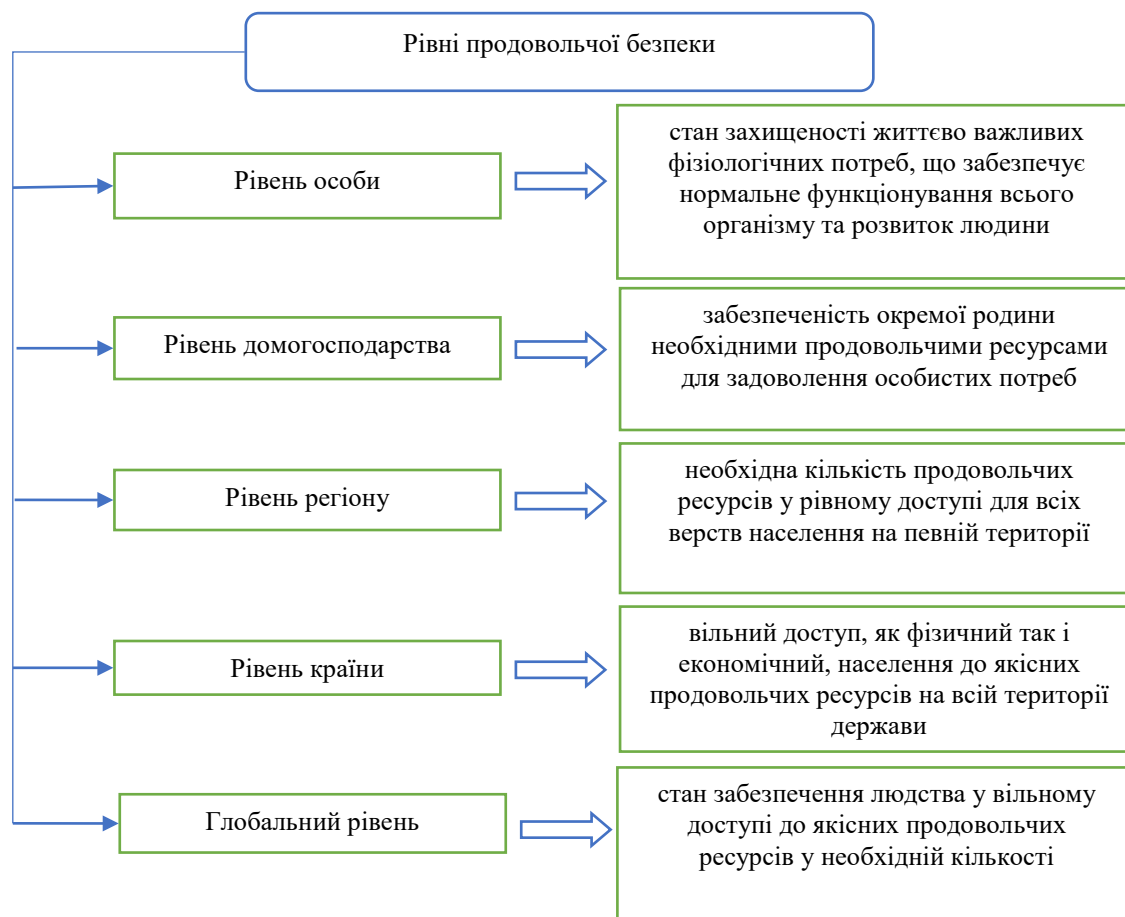

Рис. 1. Рівні продовольчої безпеки

Джерело: авторська розробка.

Список використаних джерел

1. Підгайна Т. М. Популяризаційна діяльність Міжнародного сільськогосподарського інституту в Римі (на початку ХХ ст.). *Історія науки і біографістика*. 2019. № 3. С. 58-71. DOI: <https://doi.org/10.31073/istnauka201903-04>
2. Orr J., Lubbock D. *Feeding the people in war-time*. London: Macmillan, 1940. 88 p.
3. *The McDougall Memoranda*. Rome: Food and Agriculture Organization of United Nations, 1956. 44 p. URL: https://www.fao.org/fileadmin/templates/library/docs/mcdougall_memoranda.pdf
4. FAO (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН). *Latifundist.com*: сайт. 2023. URL: <https://latifundist.com/kompanii/1044-the-food-and-agriculture-organization>
5. *Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages*. Rome, 2003. 315 p. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/310467a7-bc1d-416c-81c6-53b037ddb853/content>
6. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного

- розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
8. Про прийняття за основу проекту Закону України про продовольчу безпеку України: постанова Верховної Ради України від 14.06.2011 р. № 3498-VI. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-17#Text>
9. Гайдуцький П. І. Україні потрібна нова аграрна політика. *Економіка АПК*. 2005. № 10. С. 3-7.
10. *Ініціатива Спеціального комітету Організації Об'єднаних Націй*. ACC / SCN, 1991.
11. Пушак Я. Я., Пушак І. І. Самозабезпеченість продовольством регіону: оцінка та прогноз. *Бізнес-навігатор*. 2012. № 3(29). С. 40-46.
12. Пасхавер Б. Й. Цінова конкурентність аграрного сектору. *Економіка України*. 2007. № 1. С. 80-84.
13. Забарна Ю. В. Понятійно-категорійна сутність глобальної продовольчої безпеки. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181(4). С. 162-167.
14. Шишлоук В. Р., Самокиш В. П. Правове забезпечення продовольчої безпеки України: сучасний стан та перспективи. *Право і суспільство*. 2020. № 1. Ч. 1. С. 133-138. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.20>

References

1. Pidhayna, T. M. (2019). Populyaryzatsiyna diyal'nist' Mizhnarodnoho sil's'kohospodars'koho instytutu v Rymi (na pochatku XX st.). [Popularization activities of the International Agricultural Institute in Rome (at the beginning of 20th century)]. *Istoriya nauky i biohrafistyka – History of Science and Biographical Studies*, 3, 58-71. DOI: <https://doi.org/10.31073/istnauka201903-04> [in Ukrainian].
2. Orr, J., & Lubbock, D. (1940). *Feeding the people in war-time*. London: Macmillan.
3. *The McDougall Memoranda* (1956). Rome: Food and Agriculture Organization of United Nations. Retrieved from https://www.fao.org/fileadmin/templates/library/docs/mcdougall_memoranda.pdf
4. FAO (Prodoval'cha ta sil's'kohospodars'ka orhanizatsiya OON) [FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations)]. *Latifundist.com*: Website. Retrieved from <https://latifundist.com/kompanii/1044-the-food-and-agriculture-organization> [in Ukrainian].
5. *Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages* (2003). Rome. Retrieved from <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/310467a7-bc1d-416c-81c6-53b037ddb853/content>
6. Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrainy [On State Support of Agriculture of Ukraine] (2023). Law of Ukraine adopted on 2004, Jun 24, 1877-IV. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo rozrakhunku rivnyia ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [On the approval of Methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine] (2013). Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, adopted on 2013, Oct 29, 1277. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [in Ukrainian].
8. Pro pryynyattya za osnovu proyektu Zakonu Ukrainy pro prodovol'chu bezpeku Ukrainy [On the adoption as a basis of the project of the Law of Ukraine on Food Safety of Ukraine] (2011). Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine, adopted on 2011, Jun 14, 3498-VI. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-17#Text> [in Ukrainian].
9. Haydutskyi, P. I. (2005). Ukraini potrebna nova aharna polityka [Ukraine needs a new agrarian policy]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, 10, 3-7. [in Ukrainian].
10. *Iniatsiyya Spetsial'noho komitetu Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy* [An initiative of the Special Committee of the United Nations] (1991). ACC / SCN.
11. Pushak, Ya. Ya, & Pushak, I. I. (2012). Samozabezpechenist' prodovol'stvom rehionu: otsinka ta prohnoz [Food self-sufficiency of the region: assessment and forecast]. *Biznes-navihator – Business navigator*, 3(29), 40-46. [in Ukrainian].
12. Pashkaver, B. Yo. (2007). Tsinova konkurentnist' aharnoho sektoru [Price competitiveness of the agricultural sector]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1, 80-84. [in Ukrainian].
13. Zabarna, Yu. V. (2013). Ponyatiyno-katehoriyna sutnist' hlobal'noyi prodovol'choyi bezpeky [Conceptual and categorical essence of global food security]. *Naukovyy visnyk NUBiP Ukrainy. Seriya: Ekonomika, aharnyy menedzhment, biznes Scientific – Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Economics, agricultural management, business*, 181(4), 162-167. [in Ukrainian].
14. Shyshlyuk, V. R., & Samokys, V. P. (2020). Pravove zabezpechennya prodovol'choyi bezpeky Ukrainy: suchasnyy stan ta perspektyvy [Legal assurance of Ukraine's food security: current status and prospects]. *Pravo i suspil'stvo – Law and Society*, 1:1, 133-138. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.20> [in Ukrainian].

Надійшло 09.05.2024 р.